

B. Smetana

DALIBOR

Smetanův Dalibor — zápas o českou operu

Bedřich Smetana (2. 3. 1824–12. 5. 1884), ojedinelá tvůrčí osobnost českých hudebních dějin, žil a vynikl v době národního uvědomění, směřujícího k emancipaci české kultury. Ve druhé polovině minulého století vznikaly samostatné národní instituce, více se uplatňovala čeština, v umění nejdále pokročila hudba. Vlastenecké spášení se odráželo v rozkvětu pěveckých spolků, z nichž nejznámější Hlahol byl založen r. 1861. Ozývaly se stále četnější hlasy po českém divadle. Smetana tušil, že sebevědomí hudbymilovných Čechů v touze po kulturní svobodě povzvednou skutečné umělecké hodnoty a sám byl rozhodnut přispět vlastními silami k rozmachu národa, jehož muzikalitě se dovedl jako umělec a člověk vřelého srdce přiblížit. Jeho hudba vyrůstala z ryze českých kořenů, přestože svůj umělecký růst opíral o mezníky v současném hudebním dění Berlioze, Liszta a Wagnera. Jejich dílo Smetana pochopil, mnohé kompoziční postupy kriticky přejímal a uplatnil v symfonických básních. Dospěl k závěru, že v souladu s národními tradicemi lze s přispěním nových hudebních proudů rozvíjet i české hudební dramatické umění. Vyznával se ostatně již od mládí smyslem pro divadlo a věřil, že účinné spojení slova s hudbou a scénickým obrazem podnětně osloví širokou veřejnost.

Záslouhou staročeské konzervativní strany došlo v Praze k vybudování provizorní scény tzv. Prozatímního divadla, kde se od 18. listopadu 1862 hrály příchůdi dvacet let na velmi omezeném prostoru pouze česky. Bedřich Smetana ukončil rok předtím koncertní cestu ve Švédsku. Měl v úmyslu vypracovat na domácní půdě organizaci hudebního života a současně uskutečnit řadu tvůrčích plánů, když se otevření české hudební scény jevílo tak blízké. Svými radikálními názory na rozvoj zpěvohry vzbudil u staromilských „ochránců“ umění vlnu odporu hned na počátku. Návštěvníky divadla převážně uspokojovala lživá, rádoby-vlastenecká představení zápletek s doprovodem tradičních melodií, bez veškerého hlubšího obsahu. Smetana si uvědomil, že bariéru konvence a malosti za těchto okolností neprorazí, ale nevzdal se a do čela zpěvohry Prozatímního divadla nastoupil jako první kapelník v září r. 1866. Na rozdíl od jiných byl

umělcem vzdělaným, se širokým rozhledem, s dramatickým citěním i s cílevědomým programem. Příkladně se k pojetí Wagnerovy operní reformy, z níž plynuo, že hudba a zpěv nejsou účelem, ale prostředkem hudebního dramatu. Vznikaly proto obavy, zda Wagnerovým vlivem nebude ohrožena českost Smetanovy tvorby. Nepochopení ostatně pocítil ihned po premiéře své prvé opery Braniboři v Čechách, uvedené v lednu 1866. Přes úspěch u publika se recenzenti v pražských novinách vyjadřovali rozpačitě, poněvadž platil oficiální názor, že operním skladatelům musí být vzorem naše lidová píseň. Marně Smetana argumentoval, že hudebně dramatickému umění pouhý lidový zpěv již nemůže stačit, nutno dbát též „dokonalého sounadu hudebního výrazu s básnickým slovem, kdy vzniká možnost dosažení nejméněších odstínů v dramatickém ději současně s hlubokým účinkem hudby“.

Ještě než Smetana dokončil partituru jedinečné Prodané nevěsty (1866), začal komponovat svou třetí zpěvohru Dalibor, dílo, jež se stalo na dlouhou dobu ohniskem sporů o tvář české opery. Libreto Josefa Wenziga (1807–1876), původně v němčině, obratně do češtiny na Smetanovo přání přeložil mladý člen Umělecké besedy Ervín Spindler (1843–1918) s možností změn podle záměru skladatele.

Rytíř Dalibor z Kozojed byl prokazatelně historickou postavou. Žil na svých statcích koncem XV. století za vlády Vladislava II., Jagellonského (1471–1516). Tehdy vznikl stavovský stát, kdy šlechta dosáhla svrchované moci, města přišla o svá práva a venkov žil v úplném nevolnictví. Byl to čas selských bouří, městských nepokojů i mocenských sporů mezi šlechtickými sídly, jimiž byly hrady a tvrze. Údajně provinění rytíře Dalibora spočívalo v tom, že přepádl se svým vojskem hrad Ploskovice a zabil tamějšího purkrabího, zač byl zemským soudem odsouzen pro porušení práva k trestu smrti stětím. K provinilci se ještě vázala pověst, že ve vězení na Pražském hradě, kde byl umístěn ve věži, později po něm názvaná Daliborka, hrou na housle utvořoval sebe i ty, kdo pod věží naslouchali. – Postava legendárního rytíře se symbolem hudebnosti národa a s neohroženým cha-

rakterem plně odpovídala myšlenkám obrození a ze stejného důvodu zaujala i skladatele Smetanu.

Opera Dalibor zazněla poprvé pod taktovkou autora jako slavnostní představení 16. května 1868, v den položení základního kamene Národního divadla. Nepřehledné zástupy Čechů i Moravanů přišly pozdravit slavný okamžik. Dalibor, umělecky zralejší než Braniboři, byl radostně přivítán, ale brzy se ukázalo, že slo asi o odlesk celkové euforie. Snad by se podobně vedl i dílu menšího významu – přížeí obecnenstva bývá klamná! Na druhé straně lze pochopit, že byla-li nezávno hudební veřejnost překvapena bojovým laděním Branibořů a v Čechách dosud neslychanou úrovní kompozičního umění českého skladatele, pak musel hudebně dramatický účín jeho třetí opery zapůsobit na obecnenstvo takovou silou, že její plný nápor nemohlo zvládnout. Jak vyplývalo ze skladatelových skic, existovala mezi Prodanou nevěstou a Daliborem určitá časová souslovost. V obou případech však použil rozdílných tvůrčích přístupů podle žánru, a tím docílil i rozdílu v hudbě, což se sledovalo rovněž s podivem. Ale Smetana zůstal vždy věrný sám sobě, své hudební osobitosti. Od wagnerovských rytířů, prostoupených tajemnou německou mystikou, se lišil starobylý smetanovský hrdina sepeřím s realitou českého života, vzorem proti ne-svobodě a bezpráví, jeho osobnost poznamenala česká hudebnost. Idea rytířství se u Smetany opírá v souladu s dobou o koncepci českého historizujícího romantismu o národní tradice v duchu lidových pověstí. Jádro o památku legendárního hrdiny, který zůstává tradičně v srdcích Čechů stále živ, aby povzbudil národ v jeho těžkých chvílích. Hlubkou své hudby Smetana myšlenku pověstí umocnil a nechal zaznít z českého jeviště.

Smutnou skutečností však zůstalo, že tehdejší obecnenstvo nepochopilo dílo, jež bylo podstatnou součástí Smetanova uměleckého programu. Veřejnost se cítila zaskočena vzneseností nově znějících melodií, dramaticky vyražujícími verše libreta, nezvyklý byl přístup k psychologii postav, k dějovým zvratům. Bez povšimnutí zůstala smetanovská uměťnost

bez prázdných efektů, vše bylo přičítáno Wagnerovu vlivu. Necitlivé postoje dobové kritiky k operě Dalibor přerůstaly v nepřátelské výpady proti skladateli a osobě bez ohledu k jeho úpravám díla do dnešní podoby. Wagneriánský bylo považováno za výplod německé kultury a Smetana se údajně v důsledku jeho působení po Prodané nevěstě odcizil české hudbě. Smetana naopak přistupoval ve snaze o vytvoření českého hudebního dramatu k Wagnerovým reformám promyšleně; jediné tak byl schopen nechat znít ve svých operách strasti i slasti lidského srdce, pouze touze cestou mohl v hudbě zobrazit charaktery lidí z běžného života a vycházet z jejich řeči i z písní, z duchovní sféry celého národa. Jan Neruda s několika příznivci oceňovali skutečnost, že ze současných českých skladatelů pouze Smetana dovede čerpat ze zdrojů přírodních národních tradic ve prospěch hudebně dramatického umění, své postavy obdarovával výraznou šíří a vztah dvou lidí hlubokým lyrismem.

Bedřich Smetana se za svého života úspěšně opery Dalibor nedočkal; velikost díla chápala až nastupující generace umělců i publika. Dlouho po Smetanově smrti teprve vznikala kvalitní nastudování Karla Kovařovice (1900), poté O. Ostrčila, V. Talicha, J. Krombholce aj. Nezapomenutelné zůstanou vrcholné výkony našich pěvců v čele s B. Blachutem, M. Podvalovou, V. Bednářem. Všestrannými propagátory Dalibora se stali Gustav Mahler a slavný dirigent Erich Kleiber.

Marta Trmková

„Svou hudbu bude skládati toliko na slova českého překladu, protože v každém jeho dramatickém díle hudebním má slovo zpívané splývati s tóny pěveckého partu tak vnitřně a dokonale v nerozlučný celek, že vlastně každá opera jen s textem původním, na který byla komponována, prezentuje se v pravé podobě uměleckého díla, jak bylo skladatelem citěno a míněno.“

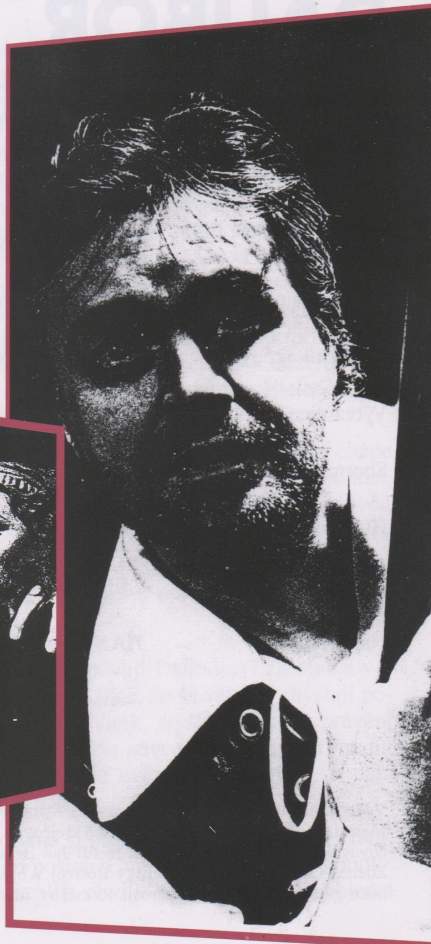
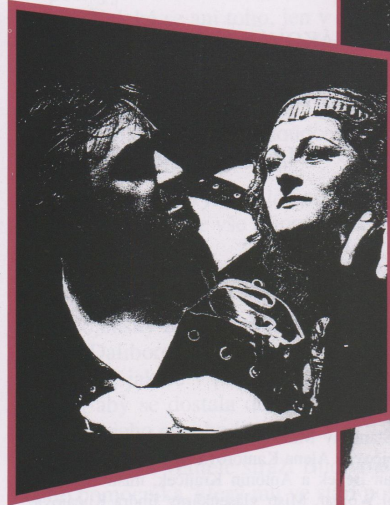
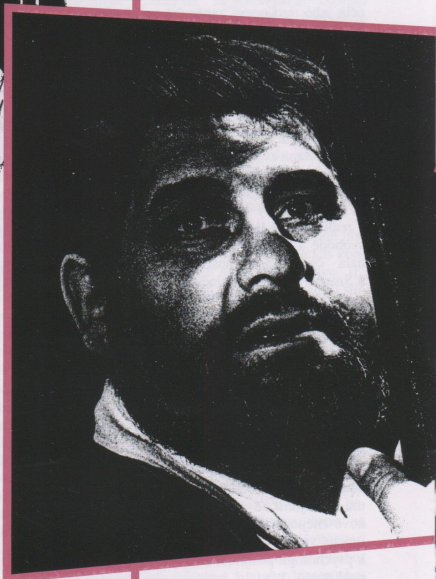
B. Smetana k českému překladu Wenzigova libreta.

Dalibor

Moc proti moci! Tak to káže svět!
Prohláším sám to, nepadnu-li zde,
za Zdeňka musí pykat Litoměř!
A kdybys v tom mi, králi, v cestě stál,
na trůně bezpečně bys neseděl.!

I., 4.

Dalibora. S Benešovým souhlasem a s jeho starými houslemi sestupuje konečně Milada do vězení.

Daliborova vize o příteli opouští hranice snu, jakmile spatřil neznámého mladíka, podávajícího mu vytoužený nástroj. Milada se dává poznat, žádá Dalibora o odpuštění a oznamuje zároveň cíl svého poslání. Myšlenka na svobodu i poznání lásky strhne Dalibora k nadšení a vzbudí v něm novou sílu k boji – v Miladině příchodu a v jejím citu spatřuje rytíř posmrtný odkaz Zdeňka.

3. jednání

Budivoj upozorňuje krále na přípravu Daliborových stoupců k útěku jejich pána z vězení. Je vyslechnut starý žalárník, jeho sluha se mu za důvěru odměnil zradou: jako Daliborův přívrženec zanechal Benešovi měšec s penězi za jeho mlčení a zmizel. Soudcové z obavy před vzpourou naléhají na krále, žádají bezodkladnou Daliborovu popravu. Král Vladislav, jemuž od počátku rytíř imponoval odvahou a rozhodností, dlouze uvažuje o těžkém údělu panovníka, který v kritických chvílích odpovídá za život i smrt svých poddaných. Pod nátlakem soudců potvrdí rozsudek nad Daliborem – bude popraven mečem, ale se zachováním veškeré cti svého původu.

Dalibor v cele již prolomil mříže, dychtivě vítá volnost a velké činy, jež ho čekají. Chce dát svým věrným pokyn hrou na housle. V tom jejich jediná struna praskne...

Budivoj se strážemi vtrhne do kobky. Překvapen zjišťuje, že Dalibor zde stojí zbaven okovů, odhodlán k útěku. Svým neblahým poselstvím ho Budivoj připraví o všechny naděje. V zoufalství potěší rytíře jedině zpráva, že z hradu unikl zrádný pomocník – Milada. Poté přijímá svůj osud.

Do tíživého napětí, kdy Daliborovi druhové pod hradem marně čekají na smluvené znamení, zazní umíráček a tlumený sbor mnichů. Milada poznává, že Dalibor byl zrazen a staví se do čela vzbouřenců. V bitvě je zraněna a umírá v Daliborově náručí.

Královské vojsko zvítězilo v boji. Dalibor se utká s Budivojem a klesá jeho rukou.

MT

Děj opery

1. jednání

V napětí očekává shromáždění na hradním nádvoří soud s rytířem Daliborem. Jitka, Daliborova svěřenka, je rozhodnutá svého ochránce s podporou věrných druhů osvobodit, neboť tuší, že ho čeká žalář. Soudci v čele s králem Vladislavem viní Dalibora z úkladného přepadení hradu Ploskovice a ze smrti purkrabího. Jeho sestra Milada, jako žalobkyně s hrůzou líčí okolnosti krvavého přepadení, činí Dalibora odpovědným za bratrovu smrt a žádá soud o spravedlivý trest. Viník, který byl nakonec přemožen a zajat, se hájí tím, že pomstil přítele a spolubojovníka proti bezpráví, Zdeňka. Ve sporu s radou města Litoměřic padl Zdeněk do zajetí, byl připraven o život a jelikož ploskovičtí stáli na straně nepřátel, museli být potrestáni za Zdeňkovu smrt. Stejnou odplatu slibuje Zdeněk též Litoměřicům, i kdyby tomu měl bránit sám král! Za tento postoj je ovšem Dalibor odsouzen rozhodnutím soudců k doživotnímu žaláři. Neleká se ani toho, jen v duchu vyzývá památku na přítele Zdeňka a slyší jeho konejšivou hru na housle.

Miladin hněv při výpovědi Daliborově vyprchá, rytířův čin náhle chápe v jiném světle, odpouští mu a její nenávisť se mění v silnou náklonnost. Marně však žádá krále i soudce o milost pro Dalibora – jejich odpověď je nelitostná a jednoznačná.

Jitka sleduje z úkrytu Miladin vnitřní zlom a jakmile zůstanou obě o samotě, svěří jí, že se vše připravuje k Daliborově osvobození.

2. jednání

V hospodě na dolním městě pražském opěvují Daliborovi zbrojnoši veselý vojenský život. Velitel Vítek sděluje Jitce, že se všichni chystají pomoci Daliborovi k útěku ze žaláře. Vítek slyší Jitčino vyprávění o Miladě, jak se v přestrojení za potulného pěvce vloudila mezi hradní stráž, aby se dostala do hradu, vyhledala uvězněného Dalibora a dala znamení jeho osvoboditelům.

Přes varování velitele stráží Budivoje si ponechává žalárník Beneš mladého pomocníka, který mu ve stáří poslouží a zjasní zpěvem dny samoty. Netuší, že Milada jen toužebně vyhlíží chvíli, kdy bude moci vyhledat

B. Smetana

DALIBOR

Opera o třech dějstvích na libreto Josefa Wenziga

Dirigent	JAN ŠRUBAŘ
Režisér	BEDŘICH JANSA j. h.
Asistentka režie	EVA KINCLOVÁ
Výtvarník scény	LADISLAV VYCHODIL j. h.
Výtvarnice kostýmů	HELENA BEZÁKOVÁ j. h.
Sbormistr	LADISLAV MATĚJKA, TVRŤKO KARLOVIČ
Hudební příprava	JANA HAJKOVÁ, LENKA ŽIVOČKÁ
Inspicent	LIBOR KUČA
Napovídá	HANA NAVRÁTILOVÁ

Vedoucí umělecko-technického provozu Stanislav Muntág. Vedoucí dekoračních dílen Marcela Kožušnicková, vedoucí dámské krejčovny Alena Kantorová, vedoucí pánské krejčovny Jiřina Richterová. Jevištní mistři Jan Benek a Antonín Krajíček, mistr osvětlení Zdeněk Osif, mistr elektroakustiky Bořivoj Wojnar. Mistr vlásenkárny Jindra Kučajová, mistr garderoby Růžena Mauerová. Rekvizity Zdena Hončová.

Král Vladislav	JAROSLAV KOSEC VOJTĚCH KUPKA
Dalibor	ALOJZ HARANT MIROSLAV URBÁNEK
Budivoj	VLADISLAV GRONKA JAROSLAV KOSEC
Beneš, žalářník	JIRÍ ČEP VÁCLAV ŽIVNÝ
Vítek	JIRÍ HALAMA VÁCLAV MORYS j. h.
Milada	TAMARA BRUMMEROVÁ ZDENA MATOUŠKOVÁ
Jitka	EVA DRÍZGOVÁ ALINA FARNÁ
Soudce	VÁCLAV ŽIVNÝ BOŽIDAR GRIGOROV

SBOR A ORCHESTR SDO

Koncertní mistr PETR ANDĚL

Skupina historického šermu DURANDAL

Premiéra dne 12. března 1994 v 19 hodin v Divadle Antonína Dvořáka

Milada

Vem tento chudý dárek z ruky mé!

II., 9.

Jitka

...A osvobodíme je z hrobových skal.

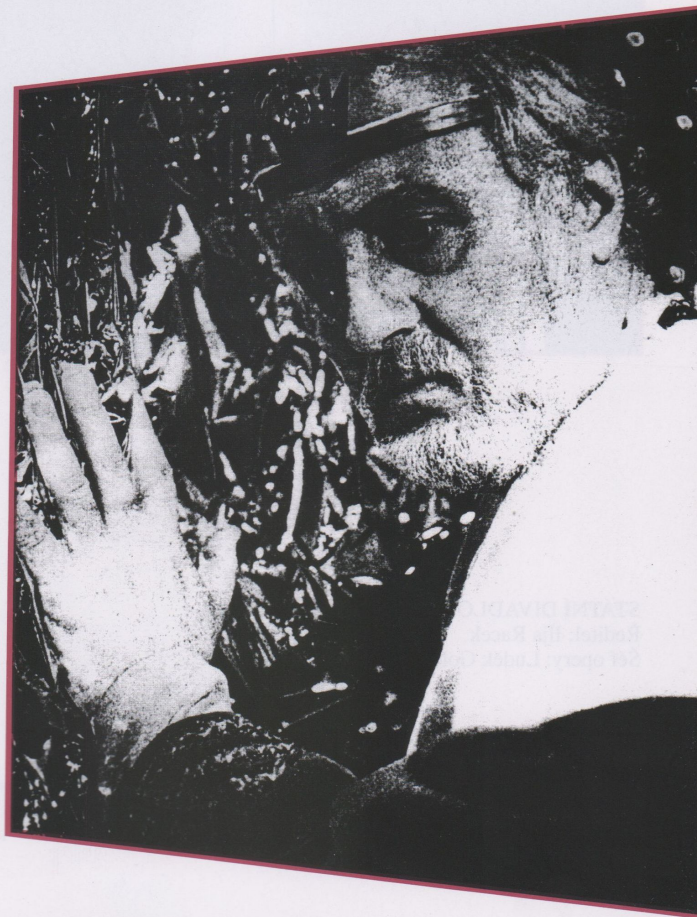
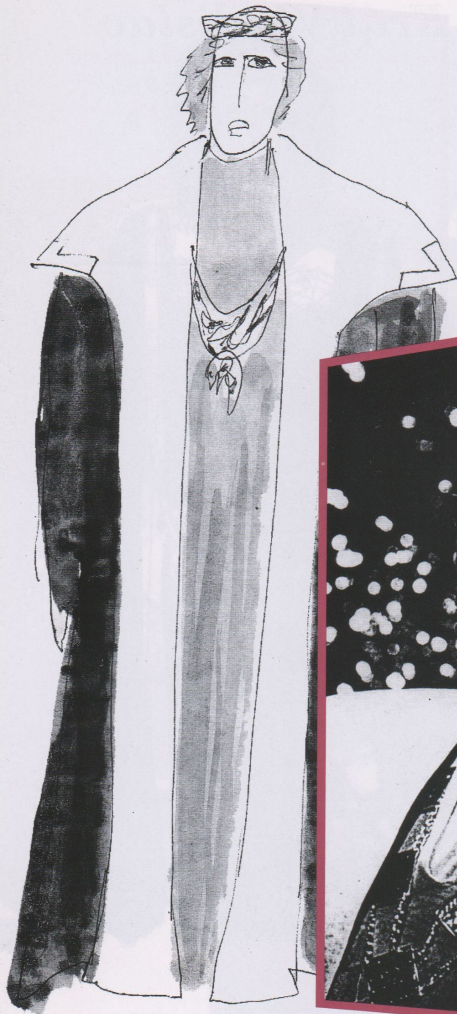
I., 1.

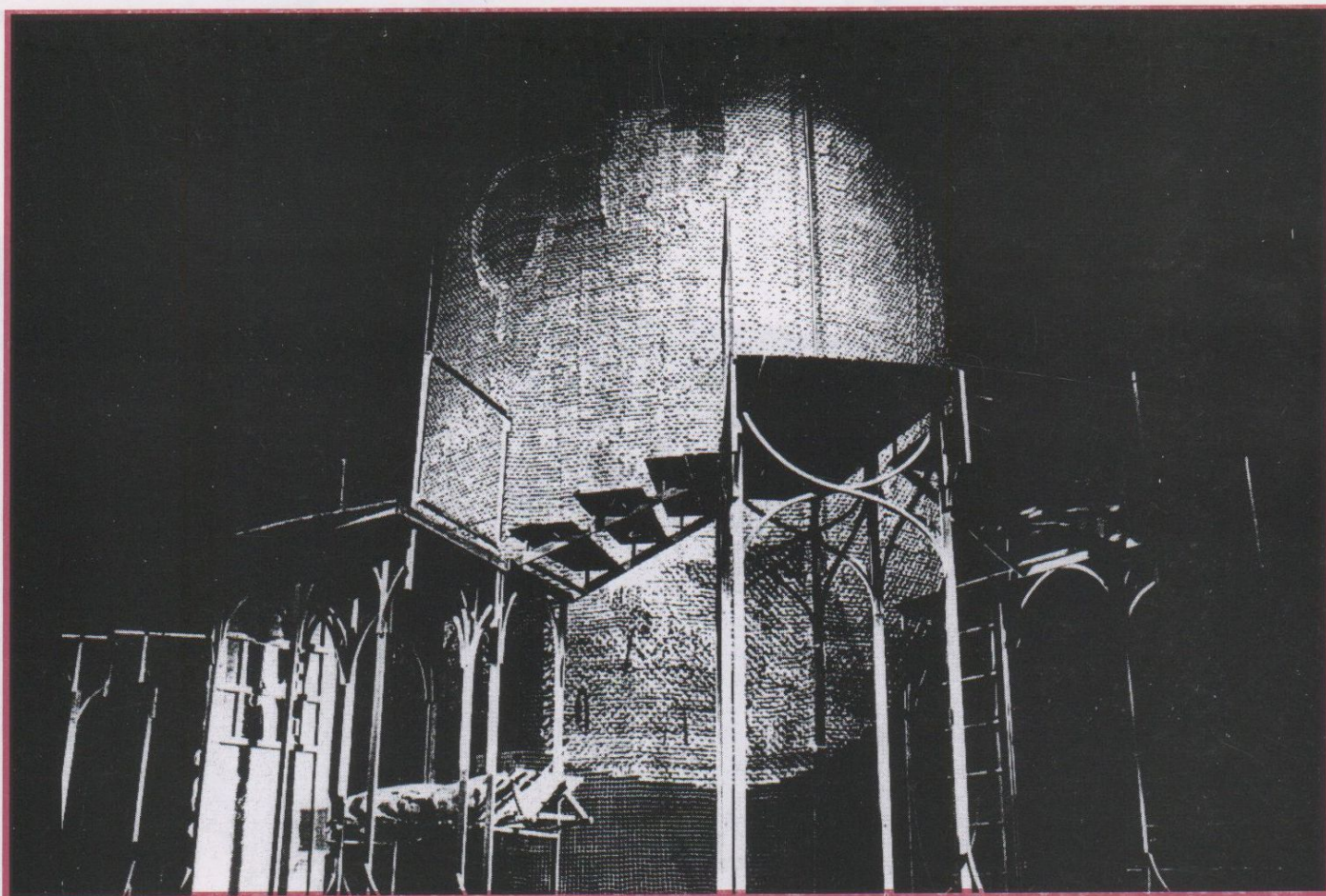

Král Vladislav

Krásný to cíl, jenž panovníku kyne, když v míru jen života proud mu plyne
a volně živ je povinnostem svým!

III., 2

STÁTNÍ DIVADLO OSTRAVA

Ředitel: Ilja Racek

Šéf opery: Luděk Golat

Program vydalo Státní divadlo Ostrava. Redakce programu: PhDr. MARTA TRNKOVÁ. Obálka: prof. LADISLAV VYCHODIL. Výtvarná úprava: KAROLÍNA MENDLOVÁ. Fotografie: JOSEF HRADIL.

Vytiskly OSTRAVSKÉ TISKÁRNY, 709 70 Ostrava 1, Novinářská 7

R 30348